

ULAŞ SUNATA • Hafızam Çerkesçe

Bu kitap Ulaş Sunata'nın 2014-2015 yıllarında yürüttüğü
TÜBİTAK tarafından desteklenen 113K833 numaralı "Türkiye'deki Diasporalar:
Kuzey-Batı Kafkasya Halkları Örneği" isimli projenin bir ürünüdür.

İletişim Yayınları 2927 • Araştırma-İnceleme Dizisi 471
ISBN-13: 978-975-05-2955-9
© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora
YAYINA HAZIRLAYAN Tuba Bilgin
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Duygu Karadon
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ULAŞ SUNATA

Hafızam Çerkesçe

Çerkesler Çerkesliğı Anlatıyor



ULAŞ SUNATA 1975'te Antakya'da doğdu. 12 Eylül darbesi sonrası çocukluğunu İstanbul'da, 1992'den itibaren gençliğini Ankara'da yaşadı. ODTÜ'de istatistik lisansı yaparken çeşitli araştırma şirketlerinde çalıştı. Ardından ODTÜ Bilgi İşlem'de araştırma görevliliği sırasında sosyoloji yüksek lisansını tamamladı ve sosyoloji alanında doktora yeterliliğini aldı. Doktora çalışmasını DAAD ve Hans-Böckler burs ödülleriyle Osnabrück Üniversitesi'nde Göç Araştırmaları ve Kültürlerarası Çalışmalar Enstitüsü'nde (IMIS) 2010 yılında bitirdi. Halen Bahçeşehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak çalışıyor. Türkiye'den giden göçlerin yanı sıra "Türkiye'deki diasporalar" başlıklı bir proje kapsamında Çerkes diasporası ve Suriyeli mülteciler üzerine araştırmalar yapıyor. Göçün ve kentin ilişkiselliği içinde disiplinlerarasılığı ve takım çalışmasını daha güçlendirmek amacıyla 2014'te kurulan Bahçeşehir Üniversitesi Göç ve Kent Çalışmaları Merkezi'nin (BAUMUS) kurucu direktörüdür. Ağırlıklı çalışma alanları toplumsal cinsiyet ve sınıf perspektifli göç ve diaspora konularıdır. Bu konularda yayımlanmış kitapları: *Not a "Flight" from Home, But "Potential Brain Drain"*, VDM Verlag Dr. Müller, 2010; *Highly Skilled Labor Migration: The Case Study of ICT Specialists from Turkey in Germany*, LIT Verlag, 2011. Bunların yanı sıra çok sayıda akademik makalesi yayımlanmıştır.

*Oluş der Deleuze;
Çerkes'e dönüşebilen tüm saha ekibime,
hafızası Çerkesçe olan/olabilen ve
onları dinleyebilen herkese...*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	11
Önsöz	15

DİNLIYORUZ

1 “Babam da Ethem’in Kurbanı Gitti” (Erkek, 82, Evli, Adana, Zevşe, Ubih).....	43
2 Altı Oktan Değil, Müslümanlıktan Yana Çerkes (Erkek, 79, Evli, Adana, Ecbek, Abaza).....	51
3 “Çocuğumuzu Kucağıımıza Almak Ayıptı” (Kadın, 77, Dul, Sivas, Rısta, Abaza).....	55
4 “Örf ve Âdetlerimiz Aynı Bir Kanun” (Erkek, 76, Dul, Balıkesir, Kumuş, Kabardey).....	63
5 “Tampon Bölge Yapmışlar Çerkesleri” (Erkek, 76, Evli, Samsun, Lahu, Ubih).....	69
6 “Hükümet Kovmasa Sen Kovulamazsın” (Kadın, 72, Dul, Maraş, Ğıda, Kabardey).....	76
7 “Ayıp Var, Günah Yoktu” (Kadın, 72, Evli, Tokat, Nartogo, Kabardey).....	81

8	“Rumlar Varmış, Ermeniler Varmış” (Kadın, 70, Evli, Çorum, Efesij, Besleney).....	88
9	“Thamade’ye Saygı ve Ayıp Esastır” (Kadın, 69, Evli, Kayseri, Vetvey, Kabardey).....	96
10	“Devletten İstenmez, Dinini Dilini Koruyacaksın” (Erkek, 69, Evli, Maraş, Şıbzıhoa, Kabardey).....	101
11	“Çerkes Çerkesi Bırakmaz” (Erkek, 68, Evli, Samsun, Yoğma, Şapsiğ).....	108
12	Ölüm ve Yeni Yaşam (Erkek, 68, Evli, Samsun, [bilinmiyor], Abzeh).....	115
13	Değişen Coğrafya Değişen Kültür (Erkek, 67, Dul, Maraş, Gude, Abzeh).....	120
14	“Bey Sülalesindeniz” (Kadın, 66, Evli, Sivas, Sid, Abaza).....	125
15	“Yokluktan Geldik, Geleneklerimizi Yaşadık” (Kadın, 65, Evli, Samsun, Mışe, Şapsiğ).....	133
16	“Çerkes Müslümandır” (Kadın, 64, Evli, Sivas, Dşak, Kabardey).....	139
17	Terbiye Eden Gelenekler (Kadın, 64, Evli, Kayseri, Cineziner, Hatukay).....	146
18	“Çerkesim Ama Çerkeslikten Öte Türküm” (Kadın, 63, Evli, Tokat, Hunag, Abzeh).....	151
19	“Din Kardeşiyiz Ama Biz Çerkesiz” (Kadın, 63, Evli, Kayseri, Teune, Kabardey).....	163
20	“Giydiği Deri, Kendisi Sarı, Yediği Darı, Korkunç Millet” (Erkek, 61, Evli, Maraş, Temgara, Kabardey).....	167
21	“Vatandaş Devletinden Anadiline Sahip Çıkmayı Talep Eder” (Erkek, 61, Evli, Maraş, Necko, Abzeh).....	175
22	“İnatçılığım Karşı Tarafa Zarar Vermemeli” (Kadın, 54, Evli, Samsun, Ajiba, Abaza).....	184

23	“Sülalemiz Kafkasya’da da Özel Bir Sülaleydi” (Erkek, 49, Evli, Sivas, Sid, Abaza).....	197
24	“Ne Diyeyim, Olayım Ben de Eşkiya Torunu” (Erkek, 46, Evli, Balıkesir, Hacıbeyoğlu, Şapsiğ).....	208
25	“Çok İyi Savaşçıydık Ama Siyaseten Hep Kaybettik” (Erkek, 35, Bekâr, Adana, Kabardey, Bolet).....	218
26	“Dağıldık Ama Geleneğim Üstünlüğümdür” (Kadın, 35, Bekâr, Sivas, Gumbul [Azımba], Abhaz).....	227
27	Soykırım ve Geri Dönme Niyeti (Kadın, 34, Boşanmış, Hatleko, [Adige]).....	233
28	“İnsan Kültürünü Devam Ettirmek İstiyor” (Erkek, 30, Bekâr, Samsun, Hudiz, Şapsiğ).....	239
29	Büyük Sürgün ile Başlayan Yol (Erkek, 27, Bekâr, Samsun, Udız, Şapsiğ).....	250
30	“Çerkes Gençliği Ayrı Bir Statüdür” (Kadın, 18, Bekâr, Samsun, Şınato, Abzeh).....	260

GERÇEK, HAFIZA, DİLE GELENLER

Diasporanın Sosyokültürel Hafızası Olarak Çerkes Köyü ULAŞ SUNATA.....	273
Türkiye’de Çerkes Diasporası: Kimlik İnşası ve Referansları BAHAR AYÇA OKÇUOĞLU.....	307
KAYNAKÇA	335
DİZİN	339

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yol hazırlıkları 2014 yılında başladı. Adana Çerkes Kültür Derneği, Aşağı Borandere Köyü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Bozüyük Kuzey Kafkas Kültür Derneği, Bandırma Kuzey Kafkas Kültür Derneği, Çorum Kafkas Derneği, Eskişehir Abhaz Derneği, Eskişehir Kuzey Kafkas Kültür ve Dayanışma Derneği, Göksun Çerkes Kültür Derneği, İstanbul Kafkas Kültür Derneği, Osmaniye Kuzey Kafkas Kültür Derneği, Samsun Birleşik Kafkas Derneği, Samsun Kafkas Derneği, Şarkışla Kafkas Derneği, Tokat Çerkes Derneği ve Turhal Kafkas Kültür Derneği yolumuza ışık tutan Çerkes sivil toplumu iyi ki vardınız!

Çerkesliği Çerkeslerden dinleme isteğime vesile olan herkese çok teşekkür ederim. Bu çok uzun bir liste ama aklıma ilk gelenler (ters alfabetik sırayla) Vedit Köksal, Tuncay Önal, Taşkın Mert, Şinasi Bey, Süleyman Kılıçkırın, Senem Dursun, Sedat Uygun, Sedat Uluişık, Sedat Özüğür, Sadi Yavuz, Ramazan Canbolat, Raife Taşyar, Ömer Halit Halifeoğlu, Neşet Taşyar, Müslüm Yıldız, Mustafa Tümer, Mustafa Karasakal, Mustafa Dalamanlı, Murat Yürük, Mehmet Yıldız, Mehmet Bingöl, Kamil Yıldız, İsa Elagöz, Hayrettin Gökdeniz, Hayrettin Bak, Haydar Bakaldı, Hanefi Akkan, Handan Yeşilyurt, Hakan Alpars-

lan, Hacı Turgut, Gülser Okçuoğlu, Ertuğrul Karuk, Ersin Yolu, Cengiz Arslan, Cavit Bey, Bedri Tokuç, Baykal Coşkun, Aydemir Süzen ve Ahmet Bal'a minnettarım.

Hafızası Çerkesçe olanı bu coğrafyadaki herkes dinlemeliydi. Abhazı, Kürdü, Ermenisi, Türkü, Alevisi, Tatarı, Yörüğü çok kimlikli bir saha ekibi olarak yola çıkmayı uygun buldum. Saha çalışmalarında Bahar Ayça Okçuoğlu, Sercan Saydam, Nazlı Hazar ve Narod Avcı sözlü tarih görüşmecisi olarak yer aldı. Emekleri o kadar kıymetliydi ki! Emek kadar kıymetli olanın gençlerin içlerindeki açıklık ve kapsayıcılıkla sahanın hayatı, hayatları(nı) değiştirme gücüne tanıklık edişleriydi.

Uzun saha çalışmalarında varlığıyla ekibe renk katan o zamanlar minicik olan büyük oğlum Cem Alen'e ve her daim desteğini esirgemeyen eşim Oktay Özdemir'e teşekkür ederim.

Akademinin usta-çırak ilişkisi minvalinde ilerlemesi gerektiğine dair olan kanım bu saha ile netleşti, farklı toplumsal eşitsizliklere inat bu ilişkinin kurulumunun ekolleşmenin öncülü olduğunu düşünüyorum. Sözlü tarih görüşmesinin ardından mülakatın metne dönüşmesinde çabalarını sunan canım öğrencilerim Bahar Ayça Okçuoğlu, Nazlı Hazar ve Narod Avcı'ya özel teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca görsel materyal toplanmasındaki katkısından ve sonrasında bu çalışmadan *150 Yıllık Hikâye* isimli bir belgesel çıkarmamıza imkân sağlayan değerli öğrencim yönetmen Duygu Karadon'a teşekkür ederim.

Proje ekibine saha çalışmaları sonrası katılan Elbruz Aksoy'a bizim Çerkes tarafımızı daha büyüttüğü için teşekkür ederim. Mayıs 2015'te yaptığımız odak grup çalışmasında Şamil Vakfi'ndan Rengin Yurdakul, Çerkesya Yurtseverlerinden Nurhan Fidan Hube, Guşips/Ajans Kafkas'tan Kuban Kural, Kafkasya Forumu'ndan Furkan Dizapsh, Adige Dil Derneği'nden Yılmaz Dönmez, Jineps'ten Yaşar Güven, İstanbul Kafkas Kültür Derneği'nden Kmza Murat Özkan, İstanbul Çerkes Derneği'nden Murat Tosun, İstanbul Abhaz Kültür Derneği'nden Şamil Yaşba, Çoğulcu Demokrasi Partisi'nden Erol Karayel, Ankara Çerkes Derneği'nden Özge Şahin, Eskişehir Kuzey Kafkas Kültür Dayanışma Derneği'nden Aydın Erken, Kafkas Vak-

fi'ndan Ebubekir Kızık, Maltepe Çerkes Derneği'nden Sacit Tunç, Sakarya Kafkas Kültür Derneği'nden Ketse Yasin, İstanbul Dostluk Kulübü'nden Kelemet Çiğdem, Çerkes Araştırmaları Grubu'ndan Murat Papşu ve Uzunyayla Kafkas Kültür Derneği'nden Muhammed Gergef ile ilk sonuçlarımızı tartışmanın ve fikirleri paylaşmanın katkısı büyüktü. Hepinize tekrar teşekkür ederim.

113K833 numaralı projemize TÜBİTAK desteği aldığımızda çok sevinmiştik, hedeflerimizin üstüne çıkmaya hazırдық. Nitekim yaklaşık seksen görüşme planıyla yola çıktık, ama dört yüz civarında görüşme yaptık. Projenin ilk çıktısı *Türkiye'deki Diasporalar: Kuzey-Batı Kafkasya Halkları Örneği Sözlü Tarih Web Sayfası* oldu. Prof. Dr. Ferhunde Özbay'ın anısına 9 Mayıs 2015 tarihinde Bahçeşehir Üniversitesi'nde düzenlediğim *1. Çerkes Diasporası Konferansı* yoğun ilgi gördü. Bildiri sunan Murat Topçu-Papşu, Vladimir Troyansky, Sefer Berzeg, Erdoğan Boz, Zeynel Abidin Besleney, Ergün Özgür, Nusret Baş, Eylem Akdeniz ve İlke Şanlıer, Erdoğan Yaşar, Jade Cemre Erciyes, Nazar Hamit Yüksel, Ferhat Kentel ve Erol Köroğlu ile moderatörlük yapan Bülent Bilmez, Sevda Alankuş ve Ayhan Kaya hocalarımıza çok teşekkür ederim.

Ardından projeden çıkan ilk akademik ürün “Diasporanın Sosyokültürel Hafızası Olarak Çerkes Köyü” Haziran 2015'te Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı (KAFDAV) tarafından Prof. Dr. Haydar Taymaz anısına düzenlenen *Sürgünün 150. Yılında Sosyokültürel Yönleriyle Çerkes Toplumunu* adlı makale yarışmasında birincilik ödülü kazandı. Bir diğer akademik çıktı Bahar Ayça Okçuoğlu imzasıyla *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*'nde 2019 yılında yayınlanan “Türkiye'de Çerkes Diasporası: Kimlik İnşası ve Referansları” isimli çalışmadır. En son ünlü yayınevi Emarald'den çıkan Norman K. Denzin ana editörlüğündeki *Sembolik Etkileşim Çalışmaları (Studies on Symbolic Interaction)* serisindeki Gil Richard Musolf editörlüğünde *Çatışma ve Zorunlu Göç (Conflict and Forced Migration)* kitabında “Kafkasya ve Orta Doğu Arasında Çerkeslerin Ulusötesi Dayanışması” (Transnational Solidarity of Circassians in-

between Caucasus and Middle East) başlıklı çalışma yayınlandı. Bu kitapta projenin ilk iki akademik ürününü sözlü tarih anlatılarının ardından okuyabileceksiniz. Bu paylaşımı destekleyen KAFDAV Yayınları'na ve *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*'ne çok teşekkür ederim.

2015 yılında çalışmanın son taslak hali çıkmış, hatta İletişim Yayınları'na kitap önerimi götürmüştüm ve ilke olarak kabul etmişlerdi. Lakin zamanının akışına, o dönemden bu yana ülkenin yoğun ve dramatik siyasi gündemlerine yetişmekteki zorlanışım, kitabın bu gündemler içinde heba olabileceğine dair endişem, kitabın çıkması konusunda kendimi frenlememe sebep oldu. Bu noktada Tanıl Bora'nın "Zamanlama hiç sorun değil, zira bu eskiyecek bir konu değil," deyişi beni rahatlatı. Sonra ülkemde gündemin bitmeyeceğini, yola devamın gerekliliği konusunda aydığımda 2019 yılının sonuna gelmiştik. Mutluyum ki, aradan geçen zaman İletişim Yayın Kurulu'nun kararını değiştirmede. Bu bekleyiş, bir nevi yaşam öykü anlatılarını beş yıl nadasa bırakmak gibi oldu. Bu sayede siz okuyucumun sürece bu zamanda dâhil olmanız ve 2014'te dile gelenlere bugünden bakmanıza imkân doğdu, yeniden okumalarda farklı anlamlar çıkarmanız dileğimle...

Aralık 2019, İstanbul

Önsöz

Bu kitap, tarihî kahramanlardan ve tarihçilerden ayrı düşünebilme olanağını bizlere sunan sözlü tarih ışığında ortaya çıkan bir çalışmadır. Bir üstanlatı olarak oluşturulan milli tarihte bir Öteki olarak sunulan Çerkesler bağlamı yapısöküme uğratan bir deneme olarak değerlendirilebilir. Bu deneme Öteki'nin çoğul tarihleri olarak okunabilir. Nitekim Öteki kendi hakkında, kendi zamanları –geçmişi, şimdisi, geleceği– hakkında tekil olmayan anlatılarıyla takdim edilecektir. Çünkü Öteki'nin tarihi çoğuldur; onun tarihi tarih değil, tarihlerdir. Sözlü tarih anlatılarında ana akım söylemlerin uzantıları kimi zaman milliyetçi, kimi zaman eril bir dille karşımıza çıkabilir. Ama sözlü tarihler her zaman hafızalarda şekillenenlerin ortaya dökülerek gerçeğe yakınlaşmayı unutulunanlar da, unutturulanlar da, farklı hatırlananlar da içten ve akıcı olabilmektedir. Portelli sözlü tarihin tarih yazımındaki değeri ve güvenilirliğini tartışmasına “‘yanlış’ bir sözlü kaynak yoktur çünkü her kaynak başka bir bakış açısını yansıtır,” der.¹ Öyle ki, sözlü tarih tarihin nesnel gerçekliğini sorgulamak için değil, tarihte olan ve olmayanların anlamlandırma süreçlerini içinde barındırdığı için daha büyük anlamlar taşır.

1 Portelli, A. (1991), *The death of Luigi Rrastulli and other stories: Form and meaning in oral history*, Albany, New York: State University of New York Press.

Sözlü tarih sosyal bilimler içinde bir bilimsel yöntem olarak 1990'larla birlikte önemli bir yer edindi ve geniş bir yöntem yazarını içinde değerlendirildi.² Türkiye'deki sözlü tarih ve yaşam tarihi alan çalışmaları ise, bu alanın Türkiye için önemini dünyayla birlikte fark eden Tarih Vakfı'nın daha 1993 yılında sözlü tarih alanının öncülerinden Paul Thompson'ın onur konuşmacısı olarak davet edildiği bir Sözlü Tarih Atölyesi (6-7 Haziran 1993) düzenlemesi ile başladı. Devamlılığı sağlamak adına Tarih Vakfı, on yıl sonra 26-27 Eylül 2003'te *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı* düzenledi. Bu atölye-konferans uzamı sözlü tarihe ilgi arttı ve farklı sosyal gruplarla sözlü tarih yazınının Türkiye'de yaygınlaşmasında kilit rol oynadı. Leyla Neyzi'nin yönetime ilişkin eseri ile birlikte Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan'ın derlediği konferans bildiri kitabı bu alanın da mihenk taşlarıdır.³ Böylelikle 2000'li yıllar Türkiye'de sözlü tarih ile sesi duyulmayanların dinleyebilmenin bir yolu oldu. Tarih ile yüzleşmelerin yolunu açan sözlü tarih çalışmaları özellikle azınlık ve toplumsal cinsiyet konuları üzerinden çok ürün verdi.⁴

- 2 Tonkin, E. (1992), *Narrating Our Past*, Cambridge University Press.
Rosenthal, G. (1993), Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews (der.), *The Narrative Study of Lives*, J Gubrium, R. J. Holstein ve A. Lieblich, Newbury Park, California: Sage.
Yow, V. (1994), *Recording Oral History: A Practical Guide for Social Scientists*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
Perks, R. ve A. Thomson (der.), (1998), *The Oral History Reader*, Londra: Routledge.
Thompson, P. (2000), *The Voice of the Past*, Oxford University Press.
Assmann, J. (2001), *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları.
Ritchie, D. A. (2003), *Doing Oral History*, Oxford University Press.
Charlton, T. L. (2006), *Handbook of Oral History*, AltaMira Press.
Neyzi, L. (2009), Oral History and Memory Studies in Turkey (der.), *Turkey's Engagement with Modernity: The Twentieth Century*, K. Öktem, C. Kerslake, P. Robins, Palgrave Macmillan.
- 3 Neyzi, L. (2004), *Ben Kimim? Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
İlyasoğlu, A. ve G. Kayacan (der.) (2006), *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı*, İstanbul: Tarih Vakfı.
- 4 Göç-Der (2008), *Göç Hikâyeleri*, Göç-Der Yayınları.
Balancar, M. F. (2011) (der.), *Sessizliğin sesi: Türkiyeli Ermeniler Konuşu-*

Çerkes çalışmaları özelde Çerkeslerin tarih ile yüzleşmeleri bağlamındaki sayılı eser son yıllarda artışa geçmiştir. 1990'lardan itibaren Çerkeslerin yeni bir siyasi katılım stratejisi izlediğini ve derneklerde bunun yansımalarının görüldüğünü belirten göç çalışmalarının öncü ismi Ayhan Kaya 2002 yılında Türkiye'de Çerkes cemaati dışından bir araştırmacı ilk kez akademik olarak Çerkesleri ele almaya başlamıştı. Bununla birlikte sıklıkla genç Çerkes akademisyenlerin son on yıldır yürüttükleri doktora ve sonrası çalışmaların akademiye etkilemeye başladığını görüyoruz.⁶ Ayrıca tüm sivil toplum faaliyetlerinin yanında KAFDAV Yayınları başta olmak üzere *Jineps* gazetesi, Sevdâ Alankuş ve Erol Taymaz'ın çalışmaları, Düzce Üniversitesi Çerkes Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bahçeşehir Üniversitesi'nde düzenlediğim Çerkes Diasporası Konferansı, Kelemet Çiğdem ve Ferhat Kentel'in etkinlikleri, Kuban Kural'ın sunduğu zamanında imc tv'de yayınlanan Marje programı, Bülent Bilmez'in Çerkes Bilgi Üniversitesi girişimi, Murat Papşu, Zey-

yor, İstanbul: Hrant Dink Vakfı.

Balancar, M. F. (2012) (der.), *Sessizliğin sesi II: Diyarbakırlı Ermeniler Konuşuyor*, İstanbul: Hrant Dink Vakfı.

Çağlayan, H. (2016), *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, İletişim Yayınları.

Gezik, E. (2016), *Alevi Hafızasını Tanımlamak: Geçmiş ve Tarih Arasında*, İletişim Yayınları.

Yılmaz, A. (2019) (der.), *Sessizliğin sesi IV: Sivasslı Ermeniler Konuşuyor*, İstanbul: Hrant Dink Vakfı.

5 Kaya, A. (2011), *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

6 Gingeras, R. (2009), *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire 1912-1923*, Oxford University Press.

Besleney, Z. A. (2014), *The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History*, Routledge.

Hamed-Troyansky, V. (2018), *Imperial Refuge: Resettlement of Muslims from Russia in the Ottoman Empire, 1860-1914* (Doktora tezi, Stanford University).

Erciyas, J. C. (2016), "Türkiye'deki Çerkesler: Kimlikten Çatışmaya Bir Varoluş Mücadelesi", *Çerkeslerin Diasporada Birlikte Yaşadıkları Toplumlarla Etkileşimleri*, KAFDAV Yayınları, s. 33-60.

Yelbaşı, C. (2019), *The Circassians of Turkey: War, Violence and Nationalism from the Ottomans to Turkey*, Bloomsbury Publishing.

nel Abidin Besleney ve Jade Cemre Erciyes'in editörlüğünde *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi* ve *Mizağ Dergisi* kuşkusuz Çerkes çalışmaları alanına katkı sağladı. Bu bağlamda Çerkesler ile ilgili akademik bir sözlü tarih çalışması olmasa da, etkileyici tanıklıklarını çarpıcı hayat hikâyeleri olarak bizlere paylaşan Elbruz Aksoy'un geçen yıl çıkan kitabı yol açıcudur.⁷ Yine, yenilerde Caner Yelbaşı'nın tarihseverlere bir başucu kitabı olabilecek Osmanlı-sonu dönemden Türkiye Cumhuriyeti kurulum sürecine çokça tartışılan Çerkes gerçekliğini tarafsızca sorguladığı doktora çalışması Türkçe olarak yayınlandı.⁸

Bu çalışmayla bu dizine yeni ve kapsamlı bir örnek olarak hep sözü edilen Çerkeslerin *söz sahibi* olarak yer bulduğu ve kendinden olmayana doğru *–bir bilmeyene anlatır gibi– kendini –Çerkesliği–* anlattığı bir çalışma sunmak istedim. Çerkeslerin özneleştiği bir ekseninde tutmak istediğim bu çalışmada sistematik ve analitik bir aracılık görevi üstlenmek istedim.

Türkiye nüfus mübadelesi, yerinden edilme, zorunlu göç gibi nüfus hareketlerinin sıklıkla yaşandığı bir coğrafya olduğu kadar önemli bir diasporalar ülkesi olmuştur. 1960'lardan beri nüfus ve göç ile ilgili akademik çalışmalarda belirgin bir artış görülmesine rağmen; Türkiye'deki diasporalar üstüne yoğunlaşan bütünlüklü bir çalışma konusunda ciddi bir açıklık vardı. Bu açıklığı bir nebze olsun gidermek üzere, bu kitaba vesile olan araştırmayı "Türkiye'deki Diasporalar: Kuzey-Batı Kafkasya Halkları Örneği" başlıklı bir TÜBİTAK projesi olarak 2014-2015 yıllarında yürüttüm. Diasporaların artan siyasi önemi, varlıklarının sürdürülmesi ve korunmasının önemini düşünerek 2014 başında Türkiye'deki diasporalar üzerine çalışmak üzere bir başlangıç projesi olarak tasarladım ve ileriki projelerle Türkiye'deki diğer diasporaları ve diasporalar-arası arena da çalışmanın yolunu açmayı hedefledim. Bu başlangıç araştırma projesinde Türkiye'deki "klasik" diasporalardan hem nicel hem de nitel olarak kritik öneme sahip olan ve genelde "Çer-

7 Aksoy, E. (2018), *Benim Adım 1864: Çerkes Hikâyeleri*, İletişim Yayınları.

8 Yelbaşı, C. (2019), *Türkiye Çerkesleri: Osmanlı'dan Türkiye'ye Savaş Şiddet Milliyetçilik*, İletişim Yayınları.

kes” başlığı altında toplanan Kafkasya diasporalarını seçtim. Coğrafya ve dil grupları temeli değerlendirilerek, Kuzey-Batı Kafkasya halkları –Adigeler, Abhaz-Abazalar ve Ubıhlar– üzerine odaklanmaya karar verdim.

Çerkes halklarının Türkiye’ye göçlerinin hikâyesi, göçmenlerin ve onların ahfadının yerleştikleri yerlerdeki serencamı ve yıllar yılı oluşturdıkları kolektif hafıza hususlarında günümüze kadar pek az şey yazılmıştı. Özellikle, Türkiye’deki dağılımları, yaşayışları, koruyabildikleri ölçüde otantik dil ve kültürleri, birbirleriyle ve diğer toplumlarla ilişkileri gibi konular akademik seviyede yeterince işlenmemişti. Bu çalışmada ilgili bağlamlar tartışılarak diaspora halklarının nasıl bir ilişkisel ağ içinde yaşadıkları, toplumsal hafıza ve diasporik kimliklerinin nasıl şekillendiği konularına odaklanmak istedim. Bu çalışmayla Çerkes diasporasında farklı yaş ve cinsiyet grupları hedeflenerek kır-kent, toplumsal cinsiyet ve kuşaklar arası algı, düşünce ve hafıza farkları üzerinden sosyo-kültürel öğeler açığa çıkarıldı. Araştırma kapsamındaki kanaat önderleriyle yapılan derinlemesine görüşme ve köy muhtarı görüşmeleriyle diasporanın tarihi ve coğrafi ağ (bağlantıları) üzerine yoğunlaşıldı. Sözlü tarih ve derinlemesine görüşmelerinin olabildiğince çeşitliliği ve farklılığı yansıtan bir görüşmecî profili ile yapılması için saha öncesi hazırlık ve saha esnasında farklı etnik gruplar, toplumsal cinsiyet, kuşak ayrımı, kır-kent ayrımı ve coğrafi çeşitliliği olabildiğince içerebilme kaygısı üzerinden bir araştırma tasarımı geliştirdim.

Bu projede Türkiye’nin Çerkes diasporasının yoğun yerleşik yaşadığı bölgelere gittik. Genellikle bu tür çalışmalar büyük şehirlerde (Ankara, İstanbul gibi) yapılır ve bitirilir. Çalışma boyunca il ve ilçe merkezleri dışında kırsalda bulunmaya, oradaki insanlara ulaşmaya önem verdim ve toplam otuz altı köyü bilfiil ziyaret ettik. Çalışma ekibimdeki öğrencilerimle on iki şehirde (Samsun, Çorum, Tokat, Sivas, Kayseri, Maraş, Adana, Osmaniye, Düzce, Bilecik, Eskişehir, Balıkesir) ve bu şehirlere bağlı yirmi üç ilçede (Çarşamba, Terme, Tekkeköy, Samsun Merkez, Kavak, Havza, Mecitözü, Turhal, Tokat Merkez, Yıldır-

zeli, Şarkışla, Pınarbaşı, Göksun, Andırın, Tufanbeyli, Ceyhan, Osmaniye Merkez, Adana Merkez, Gölyaka, Bozüyük, Eskişehir Merkez, Tepebaşı, Bandırma) görüşmeler ve gözlemler yaptık.⁹ Sözlü tarih yöntemi gereği, görüştüğümüz kişileri dinlemeye, onları konuşturmaya ve onların sözlerine mümkün olduğunca az müdahale etmeye çalıştık.¹⁰ Diasporaya özel kültürel unsurlar üzerinden giderken, farklı kültürlerle karşılaşma biçimleri, başa çıkma tarzları ile birlikte beklentileri tespit edilmeye çalışıldı. Saha çalışmasının tamamlanmasının ardından, Çerkes diasporasının on yedi önemli sivil toplum kurumunun temsilcileriyle odak grup çalışması yapıldı. Odak grup çalışmasıyla hedeflenen sahadan elde edilen veri ve bulguların STK temsilcileriyle tartışılması ve böylece sivil toplumun diasporik kimliğin inşasındaki etkilerinin açığa çıkması amaçlandı. Bu bağlamda kır-kent uzamının hem birbirinden ayrıklığı hem de birbirinin içine geçmişliği gözler önüne serildi.

Sözlü tarih çalışmasında sesli/görsel materyalleri çözümlenip yazılı materyale dönüştürdükten sonra, tüm bu yaşam öykü anlatılarını size sunmak konusunda çok düşündüm. Sonunda yaşam öyküsünü anlatan ve sözlü tarih görüşmecisinin ve benim öznelarası ve metinlerarası ilişkisinden oluşan bir metin üretiminin sunumunun en doğru yöntem olduğuna karar verdim. Bu kararımda, sözlü tarihçi tarihi öldürmenin değil, aksi-

9 Sayılarla belirtmek gerekirse, çalışma boyunca yüz yirmi dokuz katılımcıyla sözlü tarih görüşmesi, otuz altı katılımcıyla yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme, yüz kırk bir kişiyle tanışma görüşmesi ve otuz altı katılımcıyla köy hakkında muhtar görüşmesi olmak üzere toplam üç yüz kırk iki kişiye temas edilmiştir. Sözlü tarih ve derinlemesine görüşmelerin tümünün kaydı alındı. Bu ilgili yüz altmış beş sözlü tarih ve derinlemesine görüşmenin beş tanesi ses kaydındaki bozukluk nedeniyle deşifre edilemedi. Ama bunun dışındaki toplam yüz altmış uzun mülakat tamamıyla çözümlenerek nitel analizler için (yaklaşık 5.000 sayfalık) önemli bir veri tabanı ve arşiv oluşturuldu.

10 Ek olarak; ölçek veya anket kullanımı yerine, kişilerin hafıza ve zihniyet dünyalarına girmenin ve onları anlamaya çalışmanın daha kolay olduğu derinlemesine görüşme tekniğini tercih ettik. Derinlemesine mülakat tekniğinde görüşmecilerin her birinin ayrı bir hayat hikâyesi ve deneyimi olduğu gerçeğinden hareketle, belirli bir soru listesi ya da ortak bir görüşme gündemi yoktu. Görüşmecilere, göç ve diasporaları hakkında genel görüşleri sorulduktan sonra, kendi özel durumlarıyla bağlantılı olarak görüşmecilerin hayat hikâyeleri dinlendi.

ne yaşanmışlıklar ve aktarımlarla tarihi yeniden canlandırmanın peşinde olmalıdır, diye düşünmem etkili oldu. Bu da ancak katılımcı tarih anlatıcısının anlatırken olabildiğince öznel, tarihinin ise yazarken olabildiğince yorumsayıcı nesnellikte oluşuyla mümkündür. Kişilerin sözlü tarih anlatılarına içeriği değiştirmeden tekrarları önleme, akışı düzenleme ve anlatıyı ön plana çıkarma adına müdahalelerde bulunuldu.

Elinizde tuttuğunuz bu kitap üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm Çerkesler ve çalışmaya dair bir girizgâh niteliğindedir. Kitabın ana bölümü sözlü tarih anlatılarının aktarımıdır. Son bölümde ise benim Çerkeslerin kırsal hafızası üzerine yazdığım ve projede araştırmacı olarak yer alan Bahar Ayça Okçuoğlu'nun Çerkeslerin kentsel kimlik inşasındaki referansları üzerine yazdığı makaleler sunulmuştur. Ana bölümde “söz büyüğüdür” diyerek büyükten küçüğe Çerkesliği anlatan otuz Çerkesi sizlerle tanıştıracamız. Böylelikle Çerkeslerin zamanı okuması bakımından kronolojik bir akış sunulmuş olacak. Anlatılarının paylaşılması konusunda katılımcılardan izin alınmasına rağmen kitap özelinde kişilerin cinsiyet, yaş, medeni hal, şehir, sülale ve kabile bilgileri hariç özlük bilgileri verilmemiş veya metnin akışını bozmamak ve önem arz eden tarihi bilgiyi kaybetmemek adına anlaşılmayacak şekilde değiştirilmiştir.¹¹

Etnisite yerine diaspora

Ulusun neden ve nasıl ortaya çıktığını anlamaya çalışan etno-sembolik kuramcılarında Smith, etnisite kavramını altı temel özelliği ile ortaya atar: (i) kolektif uygun bir isim, (ii) ortak köken miti, (iii) paylaşılan tarihsel hafızalar, (iv) ortak kültür-

11 Görüşmeler sırasında tüm katılımcıların rızası alınarak ses ve/veya görüntü kaydı alınmıştır. Görüşmelerde dijital kayıt cihazları ve/veya kamera kullanılmıştır. Görsel veya işitsel kayıt cihazı kullanılmasını istemeyen çok az sayıda katılımcıyla görüşmeler not tutularak gerçekleştirilmiştir. Görüşme sırasında kayıt cihazının ortaya çıkarabileceği olumsuz etkiler olabildiğince azaltılmaya çalışılmıştır. Burada kullanılan en etkili yol katılımcıya, onun tanıdığı ve güvendiği bir aracı yoluyla gitmek ve araştırmanın amacını açıklıkla anlatmak önemliydi.